

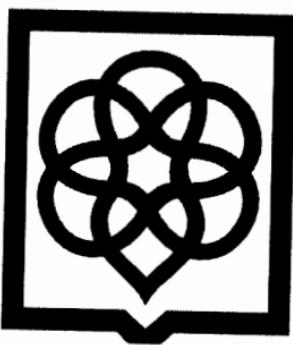
فرد از فرم

تحلیل تطوّر پارادایمی رمان
و نقد رمان در ایران

نویسنده: یاسر فراشاهی نژاد

طرح‌خواه

طَمْنَوْ

سرشناسه: فراشاھی نژاد، یاسر، -۱۳۶۷ | عنوان و نام پدیدآور: فرار از فرم: تحلیل
تطور پارادایمی رمان و نقد رمان در ایران / نویسنده یاسر فراشاھی نژاد |
مشخصات نشر: تهران: طرح نو، ۱۳۹۹ | مشخصات ظاهری: ۱۲۸ صن. |
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۸۹۱۲۰-۵ | وضعیت فهرستنویسی: فیبا | عنوان دیگر:
تحلیل تطور پارادایمی رمان و نقد رمان در ایران | موضوع: داستان‌های فارسی
-- تاریخ و نقد | موضوع: الگوهای شناخت | موضوع: Paradigm (Theory of knowledge) |
موضوع: داستان‌های فارسی -- History and criticism | PIR۳۸۴۹ | رده‌بندی دیجیتال: ۰۹/۰۳/۰۸ | شماره کتابشناسی ملی:
۶۲۱۷۴۳۷

عنوان: فرار از فرم / تحلیل تطور پارادایمی رمان و نقد رمان در ایران |
نویسنده: یاسر فراشاھی نژاد | ناشر: طرح نو | ۱۳۹۹
نوبت چاپ، سال انتشار: اول | ۱۳۹۹
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۸۹-۱۲۰-۵ |
طراح روی جلد و صفحه‌آرا: تیم ماهبوب |
لیتوگرافی: گلپایگانیک | چاپخانه: ایوان |
شمارگان: ۷۰۰ نسخه | قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان |
حق انتشار: همه حقوق محفوظ است |

فرار از فرم

تحلیل تطویر پارادایمی رمان و نقد رمان در ایران

نویسنده: یاسر فراشاھی نژاد

انتشارات طرح نو

میدان انقلاب - کارگر جنوبی - مقابل پاساز مهستان - پلاک ۱۲۵۱

واحد ۴

تلفکس ۶۶۴۸۳۷۶۳

صندوق پستی ۱۳۱۴۹-۸۳۱۸۵

Tarh_e_no@yahoo.com

سایت: www.tarh-e-no.ir

ایнстاگرام: @tarh_e_no.ir

مرکز پخش:

نشر و پخش کتابسرای میردشتی:

تهران - خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - بعد از لبافی نژاد - پلاک ۱۱

واحد ۱

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۶۰-۲

پیشکش به استادان فرهیخته:

دکتر محمد توکلی طرقی، دکتر محمد دهقانی

آنگاه که شاعر

به کلاف سر در هیچ قافیه می‌پیچد و

از دودزارِ زمین

گلبوته‌های آهن و انبر می‌روید

آنگاه که شب

شعله‌های سردش را

به بیگاری خورشید می‌برد

آه ای امید محتضر

ای کورسوی سرخ

با آخرین شمارِ نفشهایم

باز از تو سخن خواهم گفت... (ی.ف)

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۷	تأملی در مفهوم پارادایم
۲۵	فصل اول: زمینه‌های تاریخی ظهور پارادایم قدسی در ایران...
۲۶	تجدد بومی (سنت به کامِ تجدد):
۳۱	کسری و آین جدید:
۳۶	عملگرایی اسلامی:
۵۱	روشنفکری دینی؛ از سوسیالیسم تا لیبرالیسم:
۶۲	سروش و شبستری، چرخش کوپرنیکی:
۷۱	فصل دوم: نگاهی به پارادایم قدسی
۷۲	علی شریعتی؛ زیباشناسی قدسی و هنر برای هنر:
۷۷	عبدالکریم سروش؛ زیباشناسی قدسی و نقد اخلاقی:
۸۲	مرتضی مطهری؛ پارادایم قدسی در تفسیر انحصارگرای شعر حافظ:
۸۵	سیدحسین نصر؛ زیباشناسی قدسی و سنت:
۹۱	داوری اردکانی و مددبور؛ پارادایم قدسی از منظر هیدگری‌های ایران:
۱۰۱	فصل سوم: نقدی بر انحصارگرایی هنر در ایران
۱۱۹	فرجام سخن:
۱۲۱	فهرست نمایه‌ها
۱۲۳	فهرست اعلام

پیشگفتار

به نظر می‌رسد گویاترین عبارتی که نظریه‌پردازی ادبی پیرامون رمان را، از آغاز تا امروز شرح می‌کند «فرار از فرم» است. چنانکه در کتاب نظریه‌های رمان در ایران نشان داده‌ام، نخستین تعاریف رمان در ایران با نوعی نقد اخلاقی محور و متعهد گره‌خورد بود و بعدها، این تعاریف زمخت اخلاقی در دست متولیان حزب توده کارکردی ایدئولوژیک یافت. در سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی و پس از آن جریان بوم‌گرای اسلامی با تکیه بر میراث اسلامی‌ایرانی و با تأثیرپذیرفتن از جریان‌های روشنفکری تلاش کرد، هنر و ادبیات متعهد و قدسی را تبلیغ کند. اندیشمندان دینی، معاصر اگرچه غالباً می‌کوشیدند بر ماهیت امر ادبی تمرکز کنند، درنهایت نتوانستند، یا به عبارت بهتر هنوز نتوانسته‌اند، به‌نگاهی فلسفی دست‌یابند و از بند بیانیه‌های ایدئولوژیک و مطلق رها شوند. غالب اندیشه‌ورزانی که در این کتاب کوچک به آراء و نظراتشان اشاره خواهیم کرد، همواره از سخن گفتن در باب زیبایی خودانگیخته‌ی هنر و ماهیت گفت‌وگویی رمان فرار کرده‌اند.^۱

۱- منظورم صرفاً مفهوم گفت‌وگو از منظر باختین نیست، رمان را اگر حاصل فردگرایی جهان مدرن بدانیم، این فردگرایی جایی به مفهوم «دیگری» نیز خواهد رسید، و «دیگری» نقطه‌ی آغاز گفت‌وگو و شنیدن آرای متفاوت است.

در زبان فارسی واژه‌ی فرار، معمولاً با حرف اضافه «از» به کار می‌رود اما در معیار معنایی یا بافت فکری کتاب حاضر با نوعی فرار «به» هم مواجهیم. برخی نویسنده‌گان و معلمان داستان نویسی ما «به» فرم فرار می‌کنند و ادبیات را دانسته و نادانسته عاری از تجربه‌های انسانی و فکری ترویج می‌دهند. فرم از نگاه این افراد چیزی جز تکنیک نیست. به بیان دیگر، در نظر این دوستان ادبیات می‌نویسند و شاخصه‌های داستان رئالیستی و مدرنیستی و... را تعریف می‌کنند و مخاطب احتمالاً باید نتیجه بگیرد که داستان نویسی چیزی جز این نیست. می‌توان برای تنوع چند داستان پست مدرن نوشت و بعد چند داستان مدرن و بعد... آنچه در این دست کتاب‌ها و کلاس‌های داستان خالی است سخن از ماهیت هنر، داستان و انسان است. انسان صنعت‌زده امروزی، خاصه در ایران مدام از تفکر دور می‌شود و همه چیز حتی ادبیات کارکردی ابزاری می‌یابد. چنانکه در فصل نخست کتاب نشان خواهم داد برخورد متجددان با سنت و برخورد افراد برآمده از نظامهای سنتی با تجدّد برخوردی ابزاری بوده است. این هردو گروه، در بزنگاههای تاریخی مختلف برای به کرسی نشاندن اهدافشان از دیدگاههای رقیب سود جسته‌اند، بی‌آنکه گفت‌وگویی فرهنگی و فکری بین این دو گروه صورت گرفته باشد. کم‌کم پای این تفکر ابزاری به ادبیات

و علوم انسانی نیز باز شده است. در واقع پس از فروپاشی پارادایم چپ، پارادایم قدسی پا می‌گیرد که گرچه بر ارزش‌های بومی متکی است؛ از قید انحصارگرایی نرسته است. از این‌روی، راقم این سطور مدعی است که حد مشترک نظریه‌پردازی در باب هنر، داستان کوتاه و رمان در ایران «فرار از فرم» است. متأسفانه ما بعد از جمالزاده دیگر به چیزی به نام دموکراسی ادبی نیندیشیدیم و این مفهوم را گسترش ندادیم. دلیل را شاید باید در سیاست‌زدگی ایران معاصر جست‌وجو کرد.

کوتاه سخن این که کتاب حاضر گرچه نگاهی است کوتاه و گذرا از جریانی مهم و مؤثر، می‌تواند راه‌گشای تحقیق‌های مفصل دیگری در این زمینه باشد. در پژوهش حاضر نگارنده کوشیده است که تصویری کلی از برآمدن پارادایم قدسی به دست دهد. سخت باور دارم که آنچه در باب زیبایی و هنر گفته شده، مواد نظری فلسفه‌ی رمان نیز تواند بود؛ چراکه آنچه در باب رمان دینی گفته شده چیزی جز بیانیه‌های شبه مکتبی نیست و از این‌روی، راقم این سطور خود را ملزم دید که به گفته‌های اندیشمندان دینی معاصر در باب ماهیت هنر رجوع کند. به دیگر سخن، آنچه پارادایم جدیدی در رمان‌نویسی معاصر به وجود آورده، فلسفه هنر اسلامی معاصر است، و تلاش کردم این رویکردهای فلسفی را در بستری تاریخی بررسی کنم.

شایان ذکر است که آنچه در پی خواهد آمد برگرفته از طرح پسادکتری صاحب این قلم در دانشگاه تربیت مدرس:(تحلیل تطوز پارادایمی رمان و نقد رمان در ایران) است که با حمایت مالی قطره‌چکانی و گاه آزارنده‌ی صندوق حمایت از پژوهشگران و دانشگاه تربیت‌مدرس صورت گرفته‌است. بی‌شک این کتاب بی‌یاری یارم و دوستان و استادان همدلم به پایان نمی‌رسید، قدردان و مرهون زحمت‌های این عزیزانم. نیز به جان منت‌پذیر و حق‌گزار جناب حسین پایا، مدیر فرهیخته‌ی نشر طرح‌نو هستم که شرایط نشر این کتاب را فراهم ساختند.

مقدمه

تحقیق در مبانی فکری و فلسفی آثار ادبی گرچه در تاریخ غرب امری دیرپاست و تاریخ آن را حداقل تا فن شعر ارس طو می‌توان عقب برد، در ایران امری پرسابقه نیست. چنانکه راقم این سطور، در مقالاتی چون: «قابل کانتی-هگلی در نقد و نظریه‌های رمان در ایران»(۱۳۹۵)، «جستاری در مبانی فکری نظریه ادبی هوشنگ گلشیری»(۱۳۹۵)، «تفسیری هگلی از نخستین مانیفست‌های ادبی پیرامون داستان و رمان در ایران»(۱۳۹۵)، «پژوهشی در مبانی فکری نظریه ادبی حزب توده»(۱۳۹۸) و کتاب: «نظریه‌های رمان در ایران»(۱۳۹۸) نشان داده است تقریباً از سال‌های ۱۳۲۰ شمسی به بعد، با پا گرفتن جریان‌های مارکسیستی و چپ در ایران و پدیدآمدن حزب توده، ادبیات متعهد هگلی-مارکسیستی در ایران پایه‌گذاری شد. نخستین کوشش فلسفی پیرامون ادبیات و هنر در ایران توسط نویسنده‌گان مجلات دنیا، کبوتر صلح، نامه‌مردم و... صورت گرفت. آنها بودند که نخستین بار از ماهیت هنر و ادبیات سخن گفتند و در تلاشی صرفاً مکتبی، به تقلید از استالینیسم شوروی کوشیدند برای نویسنده تعیین تکلیف کنند. از دید این

نویسنده‌گان و منتقدان، ادبیات و سیله‌ای بود برای القای رنچ‌ها و مشکلات توده و دست‌یافتن به آرمان‌های حزبی. با چنین نظرگاهی «هنر برای هنر» همواره نفی می‌شد. گرچه جریان چپ، غالباًترین جریان روشنفکری تاریخ معاصر ایران بوده است، بسیاری نیز چون گلشیری و نجفی و دیگر نویسنده‌گان مجله جنگ اصفهان، در مخالفت با جریان روشنفکری حاکم، رمان‌نو و زیباشناسی خود را جاع کانتی را در دهه چهل تبلیغ کردند. در این میان، از جریان متأخرتری که پارادایم هنری دیگری را در سال‌های بعد پی‌نهاد نمی‌توان غافل شد. جریان فکری دیگر، روشنفکران بوم‌گرا و دینی بودند، که ریشه‌ی افکارشان، چنانکه در ادامه خواهد آمد، به نظرات برخی روشنگران مشروطه می‌رسد. این روشنفکران و نوآندیشان دینی در زیباشناسی و مسائل دیگر، علاوه بر بهره‌گرفتن از فلسفه‌ی غرب، توجهی ویژه هم به روایت‌های جدید از دین و معنویت داشتند و به دیگر سخن، این افراد، با خوانش‌های جدید از دین، مواد نظری زیباشناسی دینی و قدسی را فراهم کردند، و در این پژوهش در تلاشیم یک صورت‌بندی کلی از این نظرات (و گاه نظریات) به دست دهیم.

نگارنده در این پژوهش پیش و بیش از همه تلاش می‌کند به طبقه‌بندی کوشش‌های فکری پیرامون فلسفه‌ی ادبیات بپردازد و از این‌رو، این کتاب کوششی است ذیل فلسفه‌ی ادبیات و هنر. چنانکه

لامارک می‌گوید: «فلسفه ادبیات، همانطور که روشن است، پژوهشی فلسفی است، شاخه‌ای است از فلسفه به همراه تمام لوازم آن. این گونه تحقیق، همانطور که ارسطو نشان داده، پژوهشی است بنیادین درباره‌ی خود ماهیت امر ادبی، که شامل طبقه‌بندی موضوع، توصیف جنبه‌های آن، تحلیل مفاهیمش، و یافتن هنجارها و ارزش‌ها نیز می‌شود و می‌کوشد جایگاه کل فعالیت نگاشتن و خواندن آثار ادبی را در میان دیگر فعالیت‌های مرتبط اما متمایز بیابد».^۱ از این‌رو، راقم این سطور نیز در ادامه پژوهش‌های پیشینش به سراغ نظراتی رفته که حول پرسش‌های فلسفی پیرامون هنر و ادبیات شکل گرفته‌است. در این نظرات، بستر اندیشگویی را می‌توان تصویر کرد که زمینه را برای شکل جدیدی از هنر، خاصه پس از انقلاب فراهم کرده‌است؛ هنرهایی که این روزها از آن با عنوان هنر انقلاب اسلامی و هنر دفاع مقدس یاد می‌شود.

۱- پیتر لامارک، فلسفه ادبیات، (ترجمه میثم محمد امینی، تهران: نشر نو، ۱۳۹۶) ۲۳